

Minulost a budoucnost hradčanských hradeb

Hradby, které chránily Hradčany, patří bezesporu k vývojově nejsložitějším a v minulosti nejexponovanějším částem pražské historické fortifikace. Poměrně srozumitelná je jejich nejstarší, středověká fáze, související s vymezením hradčanského města před západním čelem Pražského hradu někdy kolem roku 1320. Hradební linie, sledující hrany Jeleního příkopu a svahu nad Úvozem, i spojnice těchto dvou ramen napříč hradčanským ostrohem jsou spolehlivě doloženy archívními a částečně i hmotnými doklady v dnešní zástavbě. Stejně tak i všechny tři velké brány: hlavní u Radnických schodů, Strahovská v Loretánské ulici mezi čp. 103 a 179 na straně jižní a dnešním čp. 180 na severní straně¹ a Špitálská před vyústěním dnešní Kanovnické uličky na Nový Svět. Spolehlivě doloženy jsou i dvě branky: jedna proražená před Strahovskou branou k Úvozu a druhá v severním dílu dnešního arcibiskupského paláce, vedoucí do Jeleního příkopu.

Podobné doklady k situaci vzniklé o čtyřicet let později, když Pražská města nově opevnil Karel IV., naopak doposud zcela chybějí. Velkoryse vytyčené karlovské hradby na levém vltavském břehu připojily k městu rozlehlé území petřínského svahu se Strahovským klášterem. Tato skutečnost, známá existence středověké zástavby Pohořelce a celá půdorysná situace před starším hradčanským městečkem vedly pak celé generace našich historiků — topografů k závěru, že v době Karla IV. byla vedle kláštera zbudována nová — horní Strahovská brána a hradby nyní uzavřely a k městskému obvodu Hradčan připojily Pohořelec a snad i Nový Svět.² Tento názor přebírá i novější literatura.³

Ve středisku 03 SÚRPMO byl proveden systematický stavebně-historický průzkum v severním předpolí Pražského hradu, v Lumbeho zahradách, na Novém Světě i na Pohořelci, v areálu Lorety a Kapucínského kláštera. Průzkum nezachytil ani v archívních pramenech ani v terénu žádné stopy hradeb Karla IV. Pohořelec i severní část dnešního hradčanského území nad Brusnicí měly od středověku předměstský charakter s volnou zástavbou v zahradách a vinicích, odkud vedly cesty přímo do polí. V průběhu 16. století se trvale jmenuje jen Strahovská brána v dnešní Loretánské ulici a Pohořelec označil už v roce 1483 král Vladislav výslovně jako předměstí. Tento předměstský charakter s hospodářskými usedlostmi se jen zvolna měnil v období pozdní gotiky a renesance v řadovou městskou zástavbu. Jsme tedy

nucení předpokládat jiný průběh karlovske hradby, než jaký se v dosavadní literatuře traduje. Linie hradeb šla nepochybně podél severního obvodu Strahovského kláštera, odkud překročila dnešní vyústění Úvozu na Pohořelec a pokračovala v bloku dnešních domů čp. 103—110 mezi Loretánskou ulicí a Úvozem až k nároží starší hradby hradčanského městečka. Některá zjištění středověkých konstrukcí ve zmíněných domech tento předpoklad potvrzují.

Kvalitativní změnu ve vývoji Hradčan znamenalo bezpochyby jejich povýšení na královské město v roce 1592. Tento historický okamžik mohl být podnětem i k vybudování nové, horní Strahovské brány na Pohořelci. O ní víme, že byla upravována nebo dostavována v roce 1619. Původním účelem této budovy nejspíš bylo vytvořit novou celní přehradu pro nákladní vozy, zatímco obranná funkce byla zřejmě až druhotná. Brána pravděpodobně navazovala volně na obvod pohořelecké zástavby, na zdi dvorů a zahrad, stejně tak jako jen o málo starší brána postavená v roce 1588 pod Bruskou, jejíž obranná funkce byla nejvýš problematická. Staré hradčanské hradby po husitských válkách a později jednak zpustly, jednak postupně ztrácely svůj obranný význam. Jak uvnitř tak vně města se totiž pozvolna stávaly součástí městské zástavby. Město se připravovalo k obraně pouze v obdobích válečného nebezpečí, jako v roce 1611 při vpádu Pasovských a v roce 1619, kdy se po Mannsfeldově porážce u Záblatí očekával útok císařských. Teprve v této době se — současně s dostavbou nové horní Strahovské brány — začalo asi opevňovat i západní předpolí Pražského hradu.

Pravděpodobnost tohoto výkladu podporuje i skutečnost, že až do roku 1603 vedla hradčanská obec se Strahovským klášterem spor o jurisdikci na Pohořelci, který teprve tehdy rozhodl Rudolf II. definitivně ve prospěch strahovských opatů. Je tedy opravdu možné, že v době nevyjasněné správní situace Hradčany skutečně zahájily stavbu brány, kterou jim po roce 1603 změněná jurisdikční pravomoc nedovolila už dokončit.

O celkové situaci v těchto končinách máme ostatně autentické svědectví, sice z doby o něco pozdější, zato však z pera nejpovolnějšího. Autorem je totiž sám strahovský opat Kryšpín Fuk z Hradiště.⁴ Ten se roku 1646 obrátil na Českou komoru a České místodržitelství s rozkladem, který se týká právě nové Strahovské (později Říšské) brány. V tomto rozkladu uvádí výslovně, že před třiceti lety nebyla u Strahovského kláštera ještě žádná brána, ale otevřená cesta a po jejích obou stranách, kde jsou teď u brány šance a tři domy, byly klášterní pozemky. Brána byla postavena teprve po roce 1618 v době „rebelie“ a stejně tak i šance, a to od „rebelujících stavovských direktorů“. Byl na ní znak Fridricha Falckého, který byl po bitvě na Bílé hoře odtesán, takže z něho zbyl jenom kámen. Dále tam byl namalován znak zemí Českého království s letopočtem 1619, dosud ještě patrným.

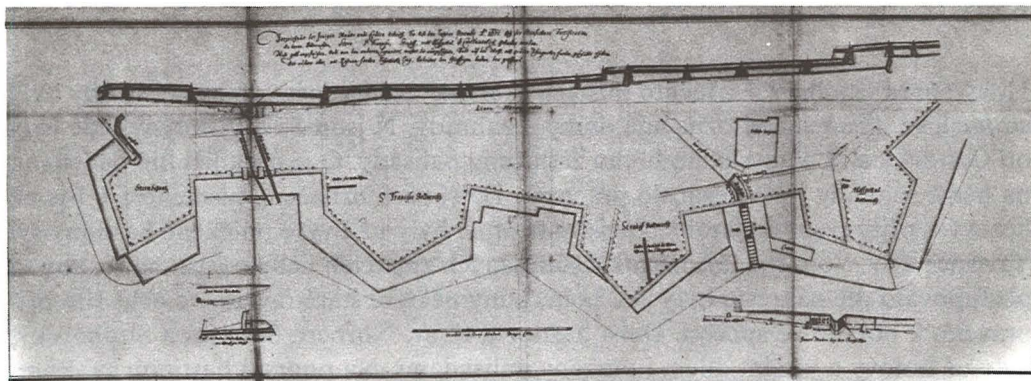
Z tohoto podání je zřejmé, že pokud byla stavba nějaké brány po roce 1592 v těchto místech zahájena, nemohla být dovedena příliš daleko. Ostatně opat Kryšpín Fuk podal svůj rozklad nikoli ve sporu s Hradčanskými, nýbrž s Malostranskými

kres hradčanského a malostranského opevnění, který 2. IX. 1645 zaslal Dvorní válečné radě velitel pražské obrany Rudolf hr. Colloredo s podrobným výkladem, k němuž se ještě vrátíme. Domněnka V. Lorence, že terénní zlom v kapucínské zahradě, probíhající ve směru západ—východ, by mohl být zbytkem jednoduchého hliněného valu z počátku 17. století, postrádá na základě tohoto plánu i studia historických pramenů k dějinám kapucínského kláštera opodstatnění.⁷

Přeměna Prahy v barokní pevnost, sevřenou věncem cihelných bastionů, byla poměrně složitá a zdlouhavá. Na rozdíl od obvodu pražských historických měst, kde byly barokní fortifikace předloženy před starší gotickou hradbu, zkomplikovala situaci na Hradčanech zmíněná existence starších sypaných náspů a provizorních obranných zařízení. Způsobila zde — vedle složité terénní situace — při postupné výstavbě značnou nepravidelnost obranného systému. K těmto starším obranným zařízením patřila např. reduta se zákopy vybudovaná v roce 1632 na místě pohorelecké observatoře Tychona de Brahe, a další opevňovací práce po saské okupaci.

O počátcích velkého definitivního opevňování levého vltavského břehu přináší dosavadní literatura velmi málo určitých zpráv a dat a zejména směšuje dohromady několik stavebních etap. Z. Wirth a A. Romaňák uvádějí sice návrh A. Barriho a zahájení stavby opevnění po roce 1637, přitom však Z. Wirth klade stavbu nejvýznamnějších hradčanských bastionů až do roku 1656.⁸ Studium pramenů ve vídeňském Válečném archívu naše znalosti v tomto směru značně upřesnilo.⁹ V pracích, zahájených už před rokem 1640, se pokračovalo zřejmě velice liknavě, neboť v roce 1642 jednal hr. Colloredo s Dvorní válečnou radou jak o opravě dosavadních šancí, tak o finančních prostředcích ke stavbě opevnění. V roce následujícím korespondoval s touto institucí o „lití kusů“ (tj. děl) pro opevnění, na jehož budování se stále pracovalo a na něž on sám ustavičně naléhal. V roce 1645 požadoval na tehdejší nejvyšším daňovém úřadu v Praze na stavbu opevnění 1200 zl. r. týdně. V srpnu téhož roku zasahoval u Dvorní válečné rady hr. Gallas ve prospěch jezuitů, v jejichž zahradě na malostranském břehu (blíž Klárova) prý ponechal hr. Colloredo vykolíkovanou hranici opevnění podle staršího návrhu. Konečně v září téhož roku zaslal hr. Colloredo Válečné radě upravený plán malostranského a hradčanského opevnění s podrobným výkladem. Z tohoto výkladu a další korespondence vyplývá, že se toto opevnění budovalo podle návrhu „polního strážmistra“ Alexandra Barriho z Florencie a že se podle tohoto návrhu větším dílem ve stavbě pokračovalo. Colloredo ovšem — snad ve spolupráci s Cyrilem Beerem, který už tehdy na stavbě pražského opevnění pracoval — provedl některé významné změny, které jsou na plánu z roku 1645 vyznačeny. Přes všechno jeho úsilí však stavba pokračovala pro nedostatek prostředků jen velice pomalu. Teprve v srpnu roku 1646 bylo konečně nařizováno Dvorské komoře, že se má na stavbu pražského opevnění vydávat týdně v létě 1000 zl. r. a v zimě 500 zl. r.

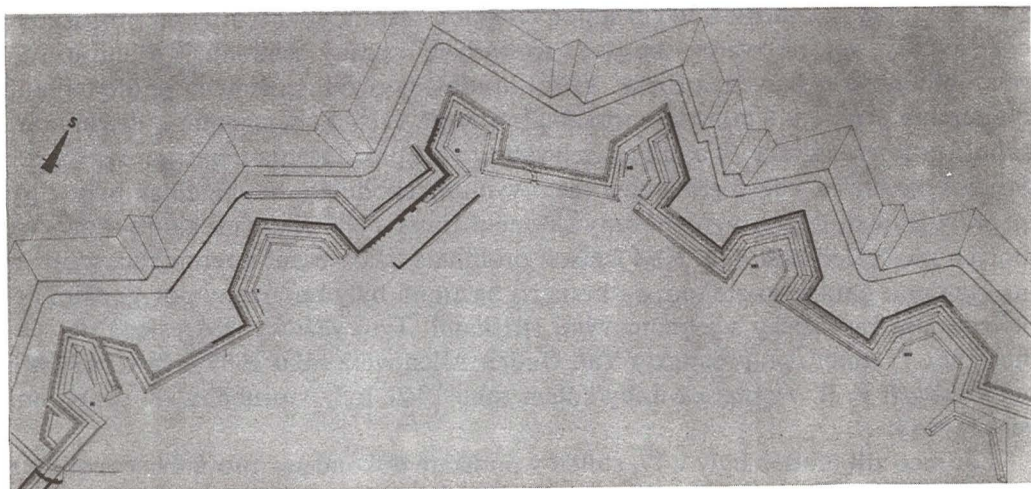
Vraťme se nyní k plánu z roku 1645 a ke Colloredovu výkladu k němu. Písmenem A je označena celá oblast Malé Strany a Hradčan, písmenem B Karlův most,

Příklad účtovacího plánu z r. 1675 — úsek hradeb při Strahovské bráně (SÚA, SM-F 110)

písmenem C řeka Vltava, D značí Pražský hrad, E Bažantnici, do níž byla podle staršího nákresu navrhována stavba bastionu. Písmenem F je označena Královská zahrada, G značí letohrádek a zahradu pod ním, kam byl původně rovněž navržen bastion. Písmeny H jsou označeny bastiony na svahu od Vltavského břehu k severu (za dnešním Klárovem), na nichž se toho času ještě nezačalo pracovat. Byly vyznačeny podle „starého“ (zřejmě Barriho) nákresu. Písmena I označují bastiony v těchto místech dle nového nákresu, z nichž poslední měl stát v tehdejší jezuitské zahradě (písmeno K) a měl být pojmenován podle patrona a zakladatele řádu sv. Ignáce.

Rekonstrukce barokního opevnění Hradčan od Strahovské brány k Prašnému mostu kolem poloviny 18. stol. Černě označeny zachované úseky hradeb nad terénem

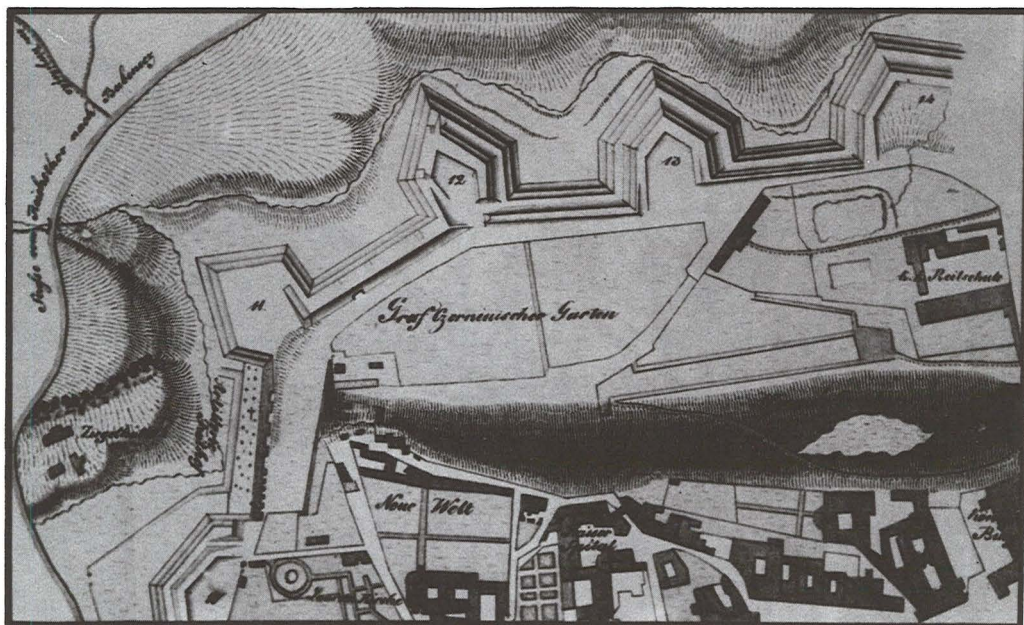

Nový návrh zmenšoval v těchto místech bráněné území dost výrazně. Důvody byly strategické. Písmeno M označuje domy a zahrady, N jsou Sovovy mlýny, kde byly od Čertovky až k Vltavskému břehu zatlučeny palisády. O je úsek jižního opevnění, na němž se tehdy ještě nezačalo pracovat. Další úsek označený písmenem P byl už hotový a připravený k obraně. Obrányschopné byly už i výše položené bastiony sv. Vavřínce a sv. Vojtěcha. Poněvadž v současných zmatcích nebylo času na to, aby se postupovalo dle nákresu, byly zde ponechány některé staré raveliny a celé dílo připraveno k obraně ve spěchu. Další bastiony, tj. sv. Norbert, Špitální a Strahovský, byly už hotovy a větším dílem i osazeny palisádami. Na poprsní bastionu sv. Františka se ještě pracovalo, bastiony Hvězda a P. Marie byly hotovy a v příkopech osazeny palisádami, na baštách sv. Václava a Všech svatých se začínalo s úpravou vnitřní plochy. Měly se budovat ještě brány označené písmeny R (proti Prašnému mostu a Písecká) se zvedacími mosty. Brány Strahovská a Újezdská už tyto mosty měly.

Z výkladu Z. Wirtha o tom, že hradby za Pražským hradem od Brusky po Strahov byly budovány od roku 1656 a zcela přestavěny na základě návrhu z roku 1692, zůstává tedy jen málo.¹⁰ Naopak, právě tato část byla už v roce 1645 hotová a způsobilá k obraně, což je ostatně logické, neboť chránila Pražský hrad.

Dochované mladší plány, uložené ve Státním ústředním archívu¹¹ dokládají, že k výstavbě definitivní podoby zděného barokního hradčanského obranného systému došlo už v letech 1675–1678. Účtovací plány z těchto let zachycují likvidaci starších hliněných valů a výstavbu zděné soustavy tak, jak se nám fragmentárně zachovala do dneška. V každém případě stálo již v poslední čtvrtině 17. století při severozápadním obvodu Hradčan od Strahovské brány k Prašnému mostu šest zděných bastionů, spojených poměrně krátkými kurtinami, očíslovaných římskými číslicemi IX–XIV. Konstrukce hradebních zdí, u paty široká 3 m, byla provedena z lomového kamene a zesilovaná v pravidelných intervalech pravoúhlými pilířky; z vnější strany pak dostala 30 cm silnou cihelnou plentu. Sokl tvořily tesané pískovcové kvádry; vázané kvádry současně zpevňovaly i hrany bastionů. Korunu uzavírala oblounová pískovcová římsa. Výška hradby se různila, zejména podle terénu. Nejnižší (v průměru 6 m) byla v rozsahu bastionů XII–XIV, směrem k Petřínu dosahuje průměrné výšky 11 až 12 m, nejvyšší úroveň pak dosáhla u bastionu č. IX při Strahovské bráně, kde si stoupající terén vynutil schodovité řešení. Jinak byly dílčí nepravidelnosti terénu vyrovnávány sklonem římsy nebo šikmými zlomy římsy na bocích a v čelech bastionů. Nad římsou probíhala užší strážní komunikace chráněná cihelnou parapetní zídou, na hranách bastionů byly budovány polygonální arkýřové strážní věžičky s jehlancovými stříškami. Tyto věžičky, zakreslené na plánech ze 17. století, na prospektu Van Ouden Allenové z roku 1685 a částečně ještě na kresbách F. B. Wernera z doby kolem roku 1740, byly v průběhu 18. století odstraňovány.

Zatímco zdi hradeb byly v 17. století v podstatě dokončeny, protáhla se realizace

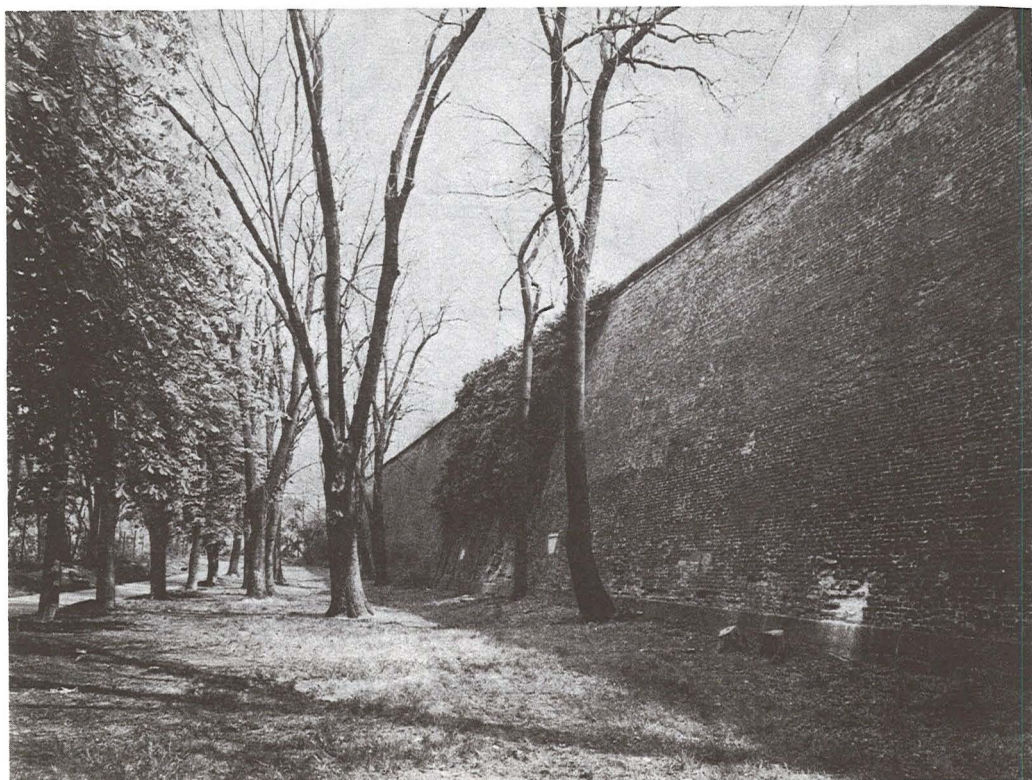

Situace části hradčanských hradeb nad Horním Jelením příkopem a Bažantnicí r. 1831. (SÚA-ZČ, ČG Can. per. 1826—35, f 9/6)

sypaných valů nad hradbami zřejmě až do počátku století osmnáctého; v místech, kde kurtina mezi bastiony č. X a XI přetínala mělké údolí Brusnice, nebyly valy dokončeny vůbec. V tomto úseku byl vytvořen nad kanalisovanou Brusnicí pouze mostový násyp, vyšší vnější hradební zeď s pilíři zůstala částečně obnažena, tak jak je tomu dodnes.

Valové násypy nad hradbami, obložené drny a dosahující výšky tří metrů, byly po zrušení ochozových strážních komunikací svedeny až k oblounovým římsám. V nesouvislých intervalech docházelo potom k úpravě profilů násypů podle požadků vyvíjející se vojenské techniky. V době válek o rakouské dědictví v letech 1740 až 1748 se budovala na bastionech č. XII až XIV souvislá nadstavba, druhý val a složitá soustava si při této příležitosti vynutila konstruovat systém různých nájezdů na střelecké rampy.

Stará renesanční Strahovská brána byla při budování mladší fortifikace (jak vyplývá z rozboru zaměření z roku 1898) opatřena přístavbou dlouhého tunelového průjezdu, překryta násypem a užívána zřejmě až do otevření nové brány, situované poněkud blíže ke Strahovu. Její obranu posilovaly v polovině 18. století valy předsunuté před boky stupňovitých bašt a na Prašném mostě se tehdy budoval sypaný kavalír jako samostatná pevnůstka k ochraně příjezdové hradní cesty od severu. Raveliny pro krytí kurtin a boků bastionů v úseku kolem Hradčan budovány nebyly.

Zachovaná kurtina mezi bastiony č. X a XI před Novým Světem s pozůstatky vojenského hřbitova z počátku 19. stol.

Vnější obranné pásmo tu bylo navrženo obvyklým způsobem: před bastiony měl probíhat suchý příkop s vyzděnou kontreskarpou, hluboký až 5 m. Nad obezdívkou probíhala tzv. krytá cesta se shromaždišti, chráněná násypem koliště. Tento systém byl důsledně uplatněn v dílu při Strahovské bráně, v údolí Brusnice se však zřejmě nikdy nerealizoval. Dále k východu pak zatím nemáme jistotu, zda byla kontreskarpa v plném rozsahu obezděna. Situace v údolí Brusnice mezi bastiony X—XI si vyžádala odlišného řešení středního obranného pásma, kde byl před kurtinu vložen ještě nižší obranný taras s vlastním valem.

Zmíněné rakouské nástupnické války, za nichž od hradčanských hradeb dobývali v roce 1741 Prusové, Francouzi a Bavoři a v letech 1744 a 1757 Prusové, doplnily obranný systém o řadu traverz jako překážek proti boční palbě, zvláště při kryté cestě. Skladbu valů obranného pásma kolem Hradčan ve druhé polovině 18. století ukazuje řada plánů uložených ve fotokopiích v archívu SÚPPOP. Všechny se od sebe dílčím způsobem různí, protože systém byl tehdy neustále opravován a doplňován. Z roku 1779 pochází podrobný projekt obnovy a úpravy valových profilů,

podle něhož měly být nově přezdívány i kontreskarpy a přeformována koliště. Projekt nebyl — jak patrně z dalších plánů — realizován důsledně. Do obranyschopného stavu bylo pak opevnění ještě urychleně uvedeno v průběhu napoleonských válek. Dílčí plány v SÚA a v archivu Pražského hradu prokazují udržování valového systému a kavalíru na Prašném mostě ještě v letech 1831, 1836 a 1856.

Na počátku postupné likvidace pražských barokních fortifikací stojí rozhodnutí Františka Josefa I. z roku 1866; hradčanské hradby byly odevzdány obci v roce 1901, k dílčímu boření zdí a rozvážení valů se však přikročilo už o několik let dříve.

Vzácně dochované celky barokní pevnostní soustavy mezi Pohořelcem a Prašným mostem ušetřené od intenzivní novodobé výstavby i budoucí urbanistické záměry v těchto místech, vyvolaly zpracování architektonické studie s cílem navrhnout rehabilitaci přirozeného zeleného izolačního pásma kolem hradčanské rezervační oblasti.¹² Studie zpracovala jednotlivé úseky, doporučila opětné scelení obvodu a únosné obnažení a rekonstrukci zasypaných částí. Pro zvýraznění pevnostního pásma se navrhuje úprava rozrušených valových násypů do stavu blízkého se historickému profilu a vlastní plochy bastionů se využívají ve smyslu generelu Pražského hradu. Podrobné studium historického stavu přináší poznatky, které mohou inspirovat budoucí architektonické záměry v těchto místech. Je to např. horní kavalír u Prašného mostu, který studie navrhuje v určité redukované formě doplnit a rekonstruovat. Jeho urbanisticky příznivá podoba by přispěla k vytvoření dojmu přirozeného uzávěru a ochrany severního výjezdu z Pražského hradu. Geometricky určitá forma kavalíru umožňuje současně severní vstup do Hradu v trase Jelení ulice zdůraznit, případně i zhodnotit a oživit vhodnými uměleckými prostředky.

POZNÁMKY

- ¹ Původně to byl dům pánů ze Suneku, později Trčkovský a konečně Trauttmannsdorfský. Ještě v 16. století k němu patřila věž hradčanského opevnění; další věž náležela k sousednímu domu Tucharovskému, zvanému U černého mouřenína, na jehož městišti byl na počátku 18. století vybudován klášter voršilek.
- ² Wirth, Z.: *Zmizelá Praha 5*, Praha 1945; Hlavsa, J.: *Hradčany — město a hrad*, Praha 1959; Čarek, J.: *Praha v období vlády Karla IV, Dějiny Prahy*, Praha 1964.
- ³ Vančura, J.: *Hradčany, Pražský hrad*, Praha 1976, s. 78, 222.
- ⁴ Státní ústřední archiv (SÚA), Stará manipulace, sign. SM-P 124/12.
- ⁵ Pražský sborník historický VI, 1971, s. 170, obr. 30. Veduta zachycuje situaci nepřesně, zřejmě zrcadlově obráceně.
- ⁶ Sadeler, J.: mědirytiny z roku 1621. Počátek boje a porážka stavovského vojska na bělohorské pláni.
- ⁷ Vídeň Kriegsarchiv, spisy a plán sign. K VII e 89-175; Lorenc, V.—Tříška, K.: *Černínský palác v Praze*, Praha 1980, s. 20.
- ⁸ Wirth, Z.: op. cit., s. 18—20; Romaňák, A.: *Obranný systém pražské bastionové fortifikace, Historie a vojenství* 6. 1964, s. 939.

⁹ Vídeň, Kriegsarchiv, Protokoly Dvorní válečné rady z let 1642 až 1646, rkp. č. 286—295.

¹⁰ Wirth, Z.: op. cit., s. 20.

¹¹ Státní ústřední archiv, sign. SM — F 110.

¹² Kašička, F.: SÚRPMO, 1975.